Grażyna Skowrońska-Płaczynta

HASŁO SŁOWNIKOWE JAKO JEDEN Z MOŻLIWYCH SPOSOBÓW GLOTTOREALIOZNAWCZEGO OPISU LEKSYKI[1]

Nauczanie języka rosyjskiego na studiach rusycystycznych ma na celu m. in. zdobycie wiedzy realioznawczej. Wiadomości z zakresu realioznawstwa sprowadzają się do znajomości zjawisk współczesnego życia narodu radzieckiego, jego osiągnięć w różnych dziedzinach nauki i sztuki,a także orientacji w kulturze czasów minionych, wartościach tworzonych przez całe pokolenia. Kultura przeszłości wyraziście odzwierciedla się w sztuce ludowej. Dla narodu polskiego i rosyjskiego ma ona jeden słowiański początek. Jednakże różnorodność wariantów narodowych jest tak wielka, że zapoznanie z nimi studentów rusycystów posiada - jak się wydaje - istotne znaczenie.

Propozycje dotyczące opisu leksyki realioznawczej zawarte w niniejszym artykule powstały w wyniku badań słownictwa z komponentem realioznawczym odnoszącego się do sztuki ludowej. Badania o charakterze empirycznym prowadzone były w latach 1979 - 1980 wśród studentów III i IV roku filologii rosyjskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie[2].

---

[1]Artykuł niniejszy stanowi część rozprawy doktorskiej autorki.

[2]Opis badań i analiza ich wyników przedstawione zostały w artykule "Poziom wiedzy realioznawczej studentów filologii rosyjskiej w zakresie sztuki ludowej (przebieg i wyniki eksperymentu)", /w:/ Materiały i Sprawozdania, z. 9, Kraków 1984, Wydaw. Nauk. WSP, s. 201 - 212.

Rozdział metodyki, w którym badane i przedstawiane są sposoby i metody, wykorzystywane w procesie zapoznawania uczniów z nową dla nich kulturą za pośrednictwem samego języka, proponujemy nazwać glottorealioznawstwem[3]. Odpowiednio mówić będziemy o glottorealioznawczym nauczaniu języka rosyjskiego i o glottorealioznawczym opisie leksyki.

Glottorealioznawcze nauczanie języka rosyjskiego wykorzystuje związki języka z kulturą narodu - rodzimego użytkownika języka. Myśl tę zawiera znana wypowiedź L. W. Szczerby: "Каждый язык отражает культуру того народа, который на нем говорит"[4].

Jak zauważa N. M. Szanski, "Словарный состав языка является наиболее чувствительным к жизни народа-носителя и творца языка. Непосредственно связанный с разнообразной деятельностью человека в обществе, он изменяется почти непрерывно"[5].

Odzwierciedlanie w słownictwie specyfiki kulturowej życia narodu powoduje konieczność zastosowania lingwistycznego opisu leksemów z komponentem realioznawczym jako jednego z elementów nauczania języka, zwłaszcza na studiach rusycystycznych.

Teoria glottorealioznawstwa (лингвострановедения), a tak-

---

[3]Termin "glottorealioznawstwo" utworzony został przez połączenie przyjętego już w polskiej literaturze metodycznej terminu "realioznawstwo" (patrz dyskusja na ten temat w następujących pracach: L. Grochowski, Próba określenia aspektu kulturoznawczego nauczania języka rosyjskiego w polskiej szkole, "Język Rosyjski", 1972, nr 1, s. 5; L. Grochowski, Metodyka nauczania języka rosyjskiego, Warszawa 1975, PWN, s. 205; S. Siatkowski, Podstawy nauczania języka rosyjskiego, Warszawa 1972, PZWS, s. 7 i inne) oraz greckiego wyrazu "glōtta" - język, który używany jest w polskim nazewnictwie językoznawczo-metodycznym (np. glottodydaktyka, słownik glottodydaktyczny itp.), podczas gdy w rosyjskiej terminologii metodycznej stosowany jest łaciński wyraz "lingua".

[4]L. W. Szczerba, Priepodawanije inostrannych jazykow w sriedniej szkole. Obszczije woprosy mietodiki, Moskwa 1947, APN RSFSR, s. 6.

[5]M. N. Szanskij, Oczerki po russkomu słowoobrazowaniju, Moskwa 1968, Izdatielstwo MGU, s. 252.

że, częściowo, związany z nią glottorealioznawczy opis leksyki, przedstawione zostały przede wszystkim w pracach J. M. Wierieszczagina i W. G. Kostomarowa oraz w publikacjach metodyków i językoznawców zarówno Związku Radzieckiego, jak i innych krajów. Jednak do chwili obecnej cały szereg zagadnień glottorealioznawczych znajduje się jeszcze w stadium formułowania problemu.

Prezentowane przez twórców glottorealioznawstwa rozwiązania teoretyczne stanowią przedmiot dyskusji wśród metodyków i są poddawane krytyce. Świadczy to o konieczności prowadzenia dalszych badań zarówno o charakterze teoretycznym, jak i praktycznym, szczegółowego opracowania szeregu problemów odnoszących się tak do realioznawstwa w ogóle, jak i do glottorealioznawczego opisu leksyki.

Obiektem badań w glottorealioznawstwie są wyrazy nie posiadające ekwiwalentu obcojęzycznego (stanowią one 6 - 7% ogólnej liczby aktywnie używanych wyrazów rosyjskich) oraz wyrazy różniące się od obcojęzycznych ekwiwalentów tłem leksykalnym. "Лексический фон" to "/.../ совокупность непонятийных семантических долей, относящихся к слову. /.../ он ответствен, во-первых, за тематические слова /.../ и, во-вторых, за его синтаксические связи /.../"[6].

W istniejącej klasyfikacji tych wyrazów wymienia się siedem podstawowych grup: sowietyzmy, wyrazy nowej codzienności, nazewnictwo przedmiotów i zjawisk rosyjskiej codzienności tradycyjnej, historyzmy, leksyka wyrażeń frazeologicznych, wyrazy pochodzące z folkloru, wreszcie - niektóre wyrazy pochodzenia nierosyjskiego. W wyróżnionych tu grupach możliwa jest dalsza klasyfikacja, przede wszystkim według zasady tematycznej. Zasada ta wpływa na specyfikę opisu leksyki realioznawczej, jego kryteria i metody. Interpretacja leksykograficzna w słownikach glottorealioznawczych uwarun-

---

[6] J. M. Wierieszczagin, W. G. Kostomarow, Język i kultura, "Russkij jazyk", Moskwa 1976, s. 74.

kowana jest charakterem semantyki tej leksyki - jej konkretnością.

Ponieważ zapoznanie się z kulturą realizuje się głównie poprzez nauczanie leksyki, pojawiła się konieczność podjęcia badań nad strukturą znaczenia wyrazu i wyróżnienia w nim komponentu kulturowo-realioznawczego (nazywanego też tłem leksykalnym)[7]. Jednostką opisu w glottorealioznawstwie jest wyraz z jego specyficznym komponentem kulturowo-realioznawczym.

Prezentacja realioznawczej informacji o wyrazie dokonuje się poprzez semantyzację jednostek leksykalnych. Jednakże znane sposoby objaśniania wyrazów uznane zostały za niedostateczne dla proponowanego przez nas opisu leksyki. Wyraz posiadający komponent kulturowo-realioznawczy wymaga semantyzacji rozszerzonej, obejmującej wiadomości o charakterze kulturowym i historycznym, które wskazują na jego związek z rzeczywistością pozajęzykową. Jest to informacja, która kojarzy się z tym wyrazem w świadomości rodzimego użytkownika języka. Takiego rodzaju semantyzację nazywamy komentarzem kulturowo-historycznym. Wybór tego określenia uwarunkowany jest z jednej strony lingwistycznym podejściem do znaczenia wybranych przez nas wyrazów (wyróżnienie w strukturze znaczenia wyrazu komponentu kulturowo-realioznawczego), z drugiej zaś - podejściem ekstralingwistycznym.

Przeprowadzone przez nas badania o charakterze teoretycznym i empirycznym dowiodły, że dla określonej grupy tematycznej wyrazów komentarz kulturowo-historyczny powinien zawierać:

1. objaśnianie wyrazu, w którym ukazana jest jego semantyka i cechy wyróżniające;

2. komentarz opisowy w formie tekstu ciągłego, zawierający istotną z realioznawczego punktu widzenia informację o charakterze historycznym, etnograficznym i innym.

---

[7] Wydaje się, że termin "tło leksykalne" jest zbyt wąski dla określenia informacji, którą zawiera komponent kulturowy znaczenia wyrazów.

Specyfika podejścia glottorealioznawczego odnosi się właśnie do drugiej części opisu, gdzie przedstawiony zostaje związek z kulturą i włączone są wiadomości o charakterze realioznawczym, kojarzące się z wyrazem.

Przedmiotem naszych badań była leksyka stanowiąca określoną grupę tematyczną. Obejmuje ona 90 jednostek leksykalnych - nazw przedmiotów drewnianych, charakterystycznych w przeważającej części dla życia wiejskiego, w większości używanych w przeszłości. Związki systemowe wewnątrz grupy pozwoliły na dalszą jej klasyfikację.

Jako jednostkę proponowanego przez nas glottorealioznawczego opisu leksyki przyjęto hasło słownikowe, zawierające następujące elementy: 1. wyraz tytułowy; 2. charakterystykę gramatyczną wyrazu tytułowego; 3. uzupełniające wiadomości językowe; 4. semantyzację wyrazu tytułowego (objaśnienie + komentarz opisowy); 5. ilustracje graficzne lub fotografie; 6. ilustracyjny materiał językowy w postaci przysłów i porzekadeł.

Taka struktura hasła słownikowego pozwoliła na stworzenie kompleksowego opisu, będącego jednym z możliwych sposobów glottorealioznawczego opisu leksyki.

ad 1. Wszystkie wyrazy tytułowe są rzeczownikami nieżywotnymi występującymi w mianowniku.

ad 2. Charakterystyka gramatyczna przedstawiona jest w sposób następujący: rzeczowniki podane są w mianowniku liczby pojedynczej; po nich następuje forma dopełniacza liczby pojedynczej i oznaczony jest rodzaj rzeczownika - a więc przedstawione są podstawowe formy odmiany wyrazu. Następnie zamieszczone są formy liczby mnogiej w mianowniku i w dopełniaczu. Jeśli rzeczowniki posiadają tylko formę liczby mnogiej, wówczas podany jest dopełniacz i kwalifikator - ТОЛЬКО МН. (np. ПЯЛЬЦЫ, ПЯЛЕЦ, ТОЛЬКО МН.). Rzeczowniki, używane częściej w liczbie mnogiej, posiadające jednakże liczbę pojedynczą, podane są w liczbie mnogiej z kwalifikatorem чаще МН., po którym następuje forma mianownika i dopełniacza licz-

by pojedynczej i oznaczenie rodzaju (КОКЛЮШКИ, КОКЛЮШЕК, чаще мн.; КОКЛЮШКА, КОКЛЮШКИ, ж.).

Jeśli przy wyrazie tytułowym zamieszczona jest tylko forma dopełniacza liczby pojedynczej - oznacza to, że formy pozostałych przypadków tworzone są według regularnego modelu (paradygmatu), z zachowaniem miejsca akcentu. Przy występowaniu jakichkolwiek odstępstw od regularnego tworzenia form przypadków zawsze zamieszczane są formy, które demonstrują nieregularności i pozwalają na prawidłowe odtworzenie całego paradygmatu. Wprowadzane są one z odpowiednimi kwalifikatorami: дат., вин., твор., предл.

Charakterystyka gramatyczna wszystkich wyrazów tytułowych zawiera mianownik i dopełniacz liczby mnogiej. Uwarunkowane to jest małym zakresem użycia objaśnianych wyrazów i w związku z tym, możliwością popełniania błędów w odmianie i akcencie przez Polaków uczących się języka rosyjskiego.

ad 3. Uzupełniające wiadomości językowe obejmują:

- zdrobnienia, utworzone od form podstawowych - tytułowych jednostek leksykalnych. Zamieszczane są one po paradygmatycznej charakterystyce wyrazu z kwalifikatorem уменьш. Formy zdrobniałe dość często używane są w nazewnictwie wybranych przedmiotów, a ich tworzenie może wywoływać trudności (np. корыто, уменьш. корытце; телега, уменьш. тележка);

- nazwy utworzone od wyrazów tytułowych (np. ендовочник - "шкаф для хранения ендов", ложкарь - "мастер, делающий деревянные ложки");

- możliwości łączenia wyrazu z przyimkami (np. ехать в санях, ехать на санях);

- połączenia wyrazów tytułowych z rzeczownikami (np. ларь с мукой, лукошко с ягодами) i z czasownikami (качать в зыбке, истопить баню);

- przymiotniki (najczęściej w połączeniu z rzeczownikami), utworzenie których może wywołać trudności u studentów rusycystów (np. балалаечный оркестр, колыбельная песня, цепная молотьба).

W wyrazie tytułowym i we wszystkich jego formach, zarówno w charakterystyce gramatycznej, jak i uzupełniających wiadomościach językowych, oznaczony jest akcent.

W wyróżnionej przez nas tematycznej grupie wyrazów znajdują się jednostki leksykalne będące synonimami (np. божница - киот, бурак - туес, люлька - зыбка - кольбель) lub wyrazami pochodnymi (np. лохань - лоханка, став - ставец - поставец). W takich wypadkach hasło słownikowe budowane było dla:

1. wyrazów podstawowych (niepochodnych), np. лохань;

2. wyrazów posiadających pierwszeństwo historyczne (np. солоница);

3. wyrazów mających większy zasięg rozpowszechnienia (np. туес).

Pozostałe jednostki leksykalne po charakterystyce gramatycznej posiadają kwalifikator "то же что" (БОЖНИЦА - то же что КИОТ). Kwalifikator См. (смотри) zamieszczony jest przy wyrazach tytułowych, będących odmianą innego przedmiotu, lub opisanych w innym haśle słownikowym (np. ПОСТАВЕЦ - См. СТОЛ и ШКАФ; ПЕСТ - См. СТУПА). Kwalifikator Ср. (сравни) stosowany jest wtedy, gdy wyrazy oznaczają przedmioty wypełniające podobne funkcje i różnią się jedynie detalami w ich wykonaniu lub stosowaniem w różnych rejonach albo w różnym czasie. Kwalifikatory te zamieszczone są na końcu hasła słownikowego.

ad 4. Semantyzacja jednostek leksykalnych, tworzących grupę tematyczną "tradycyjne, rosyjskie przedmioty drewniane użytku codziennego", realizowana jest (o czym wspomniano) w dwóch wyraźnie wyróżniających się częściach. Są to: 1. objaśnianie wyrazu; 2. komentarz kulturowo-historyczny.

ad 1. Przez objaśnianie wyrazu rozumiana jest semantyzacja, jaką podają słowniki objaśniające (wyłączając słownik W. W. Dala, który podaje fakty etnograficzne i inne).

ad 2. Komentarz kulturowo-historyczny jest tekstem ciągłym, zawierającym istotne z realioznawczego punktu widzenia

informacje, jakie dany wyraz powinien wywoływać w świadomości rodzimego użytkownika języka. W komentarzu kulturowo-historycznym opisywany był komponent kulturowy znaczenia wyrazu. Odwoływaliśmy się do kumulacyjnej funkcji języka. Powstały w ten sposób opis uwzględniał następujące aspekty: 1) wykonanie przedmiotu, jego formę, oddzielne szczegóły i zdobnictwo; 2) zastosowanie przedmiotu w przeszłości i jego funkcjonowanie obecnie; 3) wiadomości historyczne i etnograficzne wyjaśniające, jak dawno znany jest przedmiot, jaki jest jego związek z tradycją i obyczajami narodu rosyjskiego.

Nie we wszystkich hasłach słownikowych wymienione wyżej aspekty odzwierciedlone są w jednakowym stopniu, co tłumaczy niedostateczna ilość informacji o niektórych przedmiotach w istniejącej literaturze. Jednakże spełnione zostały wymagania stawiane tego rodzaju opisom: doza wiadomości realioznawczych zawarta w poszczególnych hasłach słownikowych jest dostateczna dla wywołania u czytelnika adekwatnego wyobrażenia o opisywanych przedmiotach, ich zastosowaniu, zdobnictwie itp.

Praca nad opisem omawianego mikrosystemu leksyki dowiodła także słuszności włączania do komentarza kulturowo-historycznego niektórych wiadomości encyklopedycznych. Zostały jednak wybrane tylko takie wiadomości, bez których rozumienie i użycie wyrazu byłoby - naszym zdaniem - utrudnione lub wręcz niemożliwe. Spełnione zostało więc następne wymaganie stawiane przed semantyzacją - nieredundantność.

Przeprowadzony w powyższy sposób opis znaczeń wybranych przez nas wyrazów jest komentarzem kompleksowym. Jednostki leksykalne charakteryzowano zarówno przy pomocy rodzajowych, jak i gatunkowych cech przedmiotów, uwzględnione zostały cechy ogólne i szczegółowe.

Proponowany sposób glottorealioznawczego opisu leksyki sprzyja - naszym zdaniem - nie tylko jasnemu i dokładnemu zrozumieniu typowych dla danego kręgu tematycznego wyrazów i związanych z nim wiadomości kulturowo-historycznych, ale

może być również wykorzystany w procesie dydaktycznym. Opierając się na tekście zawartym w haśle słownikowym, student zawsze będzie wiedział, o czym mówić i jak budować zdania na podstawie odpowiednio dobranej leksyki tematycznej.

ad 5. W proponowanych hasłach słownikowych jako jeden z możliwych sposobów glottorealioznawczego opisu leksyki, wykorzystany został również inny sposób semantyzacji - poglądowość przedmiotowa. Zagadnienie poglądowości stanowi ważny problem dydaktyczny. We współczesnej literaturze metodycznej rozpatruje się cele i zadania pomocy wizualnych (i audiowizualnych), funkcje poglądowości w podręcznikach itd. W naszej pracy wykorzystaliśmy poglądowość mającą na celu ułatwienie zrozumienia i zapamiętania znaczenia wyrazu oraz związanych z nim informacji. Jak pisał wielki psycholog radziecki A. N. Leontjew, jednym z zadań poglądowości przedmiotowej jest "дать учащимся живой красочный образ недостаточно известного им кусочка действительности, расширить в этом направлении их чувственный опыт, обогатить их впечатления, - словом, сделать для них возможно более конкретным тот или иной круг явлений"[8].

Wszystkie hasła słownikowe (z wyjątkiem dwóch) zostały wyposażone w rysunki lub fotografie, przedstawiające formę i elementy opisywanego przedmiotu. Np. na rysunkach, zamieszczonych w hasłach słownikowych БАЛАЛАЙКА, ИЗБА, ПРЯЛКА, przedstawione są i odpowiednio zaznaczone w tekście ich elementy; rysunki w hasłach słownikowych БАДЬЯ, КАДКА, УШАТ informują o sposobie produkcji danych przedmiotów; w hasłach КОВШ, ПОЛОВНИК, СОЛОНИЦА przedstawione są ich odmiany.

ad 6. Uznaliśmy za celowe włączenie do hasła słownikowego przysłów i porzekadeł, w których występuje wyraz tytułowy. Zamieszczone są one na końcu hasła i opatrzone specjalnym znakiem. Wyboru przysłów dokonano w oparciu o kryteria: 1. zrozumiałości (dla średniego użytkownika języka rosyjskie-

---

[8] A. N. Leontjew, Psichołogiczeskije woprosy soznatielnogo uczenija, "Izwiestija APN RSFSR", 1947, wyp. 7, s. 16.

go), 2. dostępności objaśnienia. Źródłem były słowniki objaśniające języka rosyjskiego, zbiory przysłów i porzekadeł, polsko-rosyjski i rosyjsko-polski słownik przysłów i porzekadeł, dwujęzyczny słownik rosyjsko-polski.

W języku rosyjskim ważne miejsce zajmuje grupa wyrażeń słownych (przysłowia i porzekadła), które nie są tworzone ad hoc z wyrazów składanych lecz odtwarzane w jednakowej formie przez wszystkich użytkowników języka. Znane są one wszystkim Rosjanom (oczywiście pojęcie "powszechna znajomość" jest względne, bowiem nie wszystkie wyrazy zawarte w słownikach znane są każdemu rodzimemu użytkownikowi języka) i stanowią bogactwo narodu. Włączone do tekstów haseł słownikowych przysłowia i porzekadła, w których występuje wyraz tytułowy, potwierdzają znaczenie kulturowe opisywanych przedmiotów, ich szerokie rozpowszechnienie w życiu narodu rosyjskiego. Wybrane przysłowia i porzekadła mogą być również wykorzystane w procesie dydaktycznym, np. w czasie pracy nad tekstami haseł słownikowych.

Jak już wspomnieliśmy, wybrane przez nas wyrazy związane są z historią i kulturą narodu rosyjskiego. Podstawową ich funkcją jest funkcja kumulacyjna, dzięki której utrwalają one zgromadzone przez pokolenia doświadczenia narodu. Np. wyraz балалайка oznaczający instrument muzyczny z trójkątnym korpusem o trzech strunach, kojarzy się z jego szerokim rozpowszechnieniem w życiu (szczególnie wiejskim) narodu rosyjskiego, z wykonywaniem piosenek ludowych, czastuszek itd. Takich wiadomości nie posiadają przedstawiciele innych narodów, nie znajdziemy ich także w słownikach dwujęzycznych czy nawet objaśniających, wykorzystywanych w procesie nauczania.

Leksyka, będąca przedmiotem badań glottorealioznawstwa, przywołuje w świadomości rodzimego użytkownika języka określony zespół wiadomości, który z jednej strony określa jej funkcjonowanie w systemie języka, z drugiej zaś - wskazuje na związek z określonymi zjawiskami, sytuacjami odnoszącymi się do historii i kultury narodu.

Prezentacja wartości realioznawczej i lingwistyczna charakterystyka wybranej grupy wyrazów określają glottorealioznawcze podejście do ich opisu. Glottorealioznawstwo zajmuje się bowiem badaniem sposobów przedstawiania rzeczywistości pozajęzykowej, historii i kultury rosyjskiej wspólnoty językowej za pośrednictwem języka w celach naukowo-metodycznych.

Jednocześnie należy podkreślić, że koncepcja słownikowego opisu języka z punktu widzenia odzwierciedlenia w nim kultury narodu w rosyjskiej literaturze metodycznej nie jest nowa i była formułowana już w końcu ubiegłego stulecia. Rosyjski uczony P. Chochriakow pisał: "/.../ Слова следует располагать по отделам и группам и перед теми из них, которые потребуют по своему составу особых объяснений, должна быть сделана обстоятельная характеристика их психологического и социального свойства, или относящаяся до бытовой стороны жизни народа, чей язык истолковывается в словаре"[9].

Proponowany przez nas glottorealioznawczy opis leksyki służyć może wszystkim uczącym się języka rosyjskiego jako obcego. Jednakże, mając na uwadze specyfikę opisywanych jednostek leksykalnych, wydaje się, że może on być interesujący i dla rodzimych użytkowników języka.

Przedstawione w niniejszym artykule teoretyczne propozycje, dotyczące jednego z możliwych sposobów opisu leksyki realioznawczej - hasła słownikowego, wykorzystano praktycznie w pracy nad stworzeniem słowniczka glottorealioznawczego. Wybrane przez nas wyrazy, stanowiące tematyczną grupę "tradycyjne rosyjskie przedmioty drewniane użytku codziennego" zostały opisane według przedstawionej wyżej, szczegółowo opracowanej struktury hasła słownikowego.

Prezentowany wyżej glottorealioznawczy opis leksyki adresowany jest przede wszystkim do studentów rusycystów, nauczycieli języka rosyjskiego za granicami Związku Radzieckie-

---

[9] P. Chochriakow, Jazyk i psichołogija, Kazań 1889, s. 59 - 60.

go a także do tych wszystkich, którzy w dostatecznym stopniu władają językiem rosyjskim i interesują się kulturą narodu rosyjskiego.

СЛОВАРНАЯ СТАТЬЯ КАК ОДИН ИЗ ВОЗМОЖНЫХ СПОСОБОВ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ ЛЕКСИКИ

В статье рассматривается вопрос семантизации лексики с точки зрения выявления в слове страноведческой информации. Автором предлагается лингвострановедческое описание слов в виде словарной статьи как одного из возможных способов семантизации лексики со страноведческим компонентом.